

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію та автореферат
Міленіної Мілени Михайлівни
«Український фольклорний поховальний текст: динаміка і модифікації»
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика

Комплексністю та інтердисциплінарністю у дослідженні тексту, що стали основною рисою гуманітарної науки 21 сторіччя, дедалі частіше послуговуються фольклористи як дієвим інструментарієм при дослідженні найглибінніших — смислових — пластів культури. Відтак симпатії молодшої дослідниці до включення у дослідження інтердисциплінарних підходів відповідають актуальним науковим тенденціям. Також варто наголосити, що робота М. Міленіної присвячена аналізу теми, яка не надто часто потрапляє в поле зору фольклористів, етнологів та культурологів, а саме уявлень про смерть, відображених у текстах усної культури.

Дисертантка коректно й точно формулює мету, окреслює й обґрунтовує основні методи наукового дослідження, практичне й теоретичне значення отриманих результатів. Робота М. Міленіної відзначається стрункістю і логічністю композиції. Чотири ґрунтовних розділи дисертаційної розвідки, назви яких відповідають їх наповненню, спрямовані на виконання поставлених завдань: дослідити фольклорні жанри поховально-поминальної обрядовості в типологічному й семіотичному аспектах, виявити морфологію танатологічних уявлень й поховальних практик українців; окреслити синтагми й парадигми українського поховального тексту через детальний аналіз елементів його багаторівневої структури; виокремити інваріантну схему українського фольклорного поховального тексту та визначити її динаміку в діячності; виявити модифікацію танатологічних уявлень, що обумовили розмаїття тафологічних практик українців.

Перед дослідницею постало непросте завдання — охопити хронологічно весь матеріал, не лише фольклорний, а й археологічний та етнографічний, і через синтагматичний і парадигматичний аналіз виявити його структуру, інваріант і модифікації, що, на нашу думку, логічно викладено в хронологічному огляді періодизації поховальної культури, представлений в послідовності розділів.

У першому розділі дисертантка подає, зважаючи на специфіку досліджуваного матеріалу, історіографію досліджуваної теми в царині різних наук — і соціологічних, й історичних, і медичних, й біологічних, і археологічних, й філософських, демонструючи копітке й ґрунтовне опрацювання різних аспектів людського досвіду осмислення проблематики людської смертності. Узагальнюючи гуманітарний та природничо-науковий підходи до досліджуваного питання, п. Мілена звертається до фольклорного поховального тексту як сукупності семантично різнозакодованих знаків, нашарування щаблів смислів, які продукував і продовжує продукувати український етнос при осмисленні категорій смерті та потойбіччя.

У своїй розвідці «Надприродне в первісному мисленні» видатний французький антрополог Л. Леві-Брюль зазначав, що *«поховальні обряди формують неправильні нашарування, де звичаї, що походять з глибокої давнини и пов'язані з мисленням, характерним для малорозвиненого соціального типу, зливаються зі звичаями, залежними від більш пізніх понять, не сумісних з цим мисленням, до того ж варіюючись від роду, причин смерті, залежно від того, померла людина "хорошою" чи "поганою" смертю»*. Тож завдання дисертантки — простежити динаміку та виявити модифікацію поховального тексту шляхом аналізу та розмежування пластів поховальної семіосфери — є доволі складним і водночас надзвичайно актуальним. Адже до цього поховальна культура українців була розглянута лише в межах того чи іншого хронологічного періоду (Ф. Колесса, В. Гнатюк, К. Черв'як), географічного регіону (Р. Гузій, В. Конобродська, С. Брайловський), фольклорного жанру (І. Коваль-Фучило, О. Микитенко), або ж приділялась увага деяким модифікаціям фольклорного поховального тексту (О. Боряк, З. Кузеля). Натомість комплексний підхід — від

появи найперших довербальних пам'яток поховальної культури українців до танатологічного дискурсу сучасного міста, з виявленням інваріантної складової поховального тексту і спробою реконструкції його модифікацій у межах певних хронологічних етапів — до цього питання застосовано ще не було.

Так, у другому підрозділі першого розділу молода дослідниця переконливо аргументує доцільність комплексного й інтердисциплінарного підходу до інтерпретації фольклорного поховального тексту і подає можливі методи його аналізу, дослідження його рівнів та виявлення моделей, доводить адекватність переваг семантичного аналізу через інструментарій лінгвістики і семіотики. Цікавими і слушними бачаться визначення рівнів аналізу поховального тексту (семантичного, психоаналітичного аналізу системи образів, формального, структурно-семіотичного, аналізу комунікативної ситуації, ідейно-тематичного, латентної семантики, персонажного, жанрового), поетапне використання яких дозволяє дослідниці окреслити інваріантну модель комплексного аналізу фольклорного поховального тексту: прочитання обрядового тексту через етнокультурний, соціальний, релігійно-магічний контекст і реконструкція його семіосфери.

У третьому підрозділі авторка дисертаційного дослідження переходить від семіотики до типології — узагальнюючи світові підходи до типологізації тафологічних практик і танатологічних уявлень від найперших відомих людству поховань до сьогодення. Слід зауважити, що увага дослідниці зосереджена і на власне практиках захоронення, і на ідеях, які обумовили появу тих чи інших практик, їх варіативність або ж відмову від них на певних етапах розвитку.

Думається, загалом цілком слушно молода дослідниця у третьому підрозділі з'ясовує питання щодо визначення поняття «поховання» і причин виникнення найперших практик поводження з тілом померлого, узагальнюючи погляди різних історико-археологічних шкіл (С. 32—39), достатньо кваліфіковано вступає в полеміку з певними судженнями авторитетних учених (В. Ольховським — С. 34, Т. Кузнецовою — С. 35, Ю. Смирновим — С. 37, С. Токаревим — С. 37—38, В. Нікольським — С. 38). Долучаючи до

диференціальних критеріїв поховальної культури фольклорно-етнографічний матеріал, пропонує власний погляд на інваріанті складові дефініції поховального комплексу, яких дотримується у подальшому в усьому дослідженні.

Варто відзначити, що в усьому розділі, як і в усій дисертації, дисертантка демонструє уміле й доцільне використання цитат і з наукових джерел, і з фольклорних текстів. Кожен підрозділ завершується короткими логічними висновками (С. 16; С. 26—27), наприкінці ж розділу авторка подає більш розлогі узагальнення, як, до речі, і в наступних розділах дисертаційного дослідження (С. 39—41).

У другому і третьому розділах Мілена Михайлівна безпосередньо аналізує широкий масив фольклорних різножанрових текстів, включених у комплекс поховально-поминальної обрядовості, або ж тих, в яких містяться описи тафологічних практик чи танатологічних уявлень українців, зіставляючи їх з археологічними й етнографічними даними (С. 49—53; С. 44—60; С. 63—71; С. 82—90; С. 94—104), проводить глибокий аналіз фольклорних текстів на сюжетному, структурно-семіотичному, семантичному рівнях (С. 63—62; С. 82; С. 86—87), виокремлює характерні ознаки фольклорного поховального тексту на кожному щаблі розвитку танатологічних уявлень українців (С. 44; С. 73—75; С. 91—92), пропонує детальний аналіз модифікацій перебігу обряду, семіозису знаків поховально-поминального комплексу, танатологічних уявлень українців, відображених у фольклорних текстах та підтверджених археологічними й етнографічними фактами (С. 73—75; С. 91—92).

У першому підрозділі другого розділу дисертантка вдається до аналізу найдавніших тафологічних практик українців, ведучи коректну й аргументовану полеміку з ключовими поглядами археології та соціології, висуваючи власні гіпотези щодо превалювання тієї чи іншої практики поведінки з тілом померлого в українців у найдавнішу епоху (С. 46—48). Слушними видаються міркування дисертантки щодо причин, які обумовили появу тих чи інших тафологічних практик (С. 46—47), і її підхід до потрактування давніх практик захоронення як інверсивних до весільного і родильного обрядів (С. 48—50).

Цікаві спостереження висловлені М. Міленіною і в другому підрозділі другого розділу. Дисертантка зробила досить вдалу, хронологічно і логічно витриману спробу представити тафогенез українців. Послугуючись розробленими вченими археологами, соціологам та істориками класифікаціями тафогенезу, молода дослідниця представила власну спробу типології української поховальної культури, виходячи зі структурно-семіотичного аналізу фольклорного поховального тексту.

Третій розділ дисертації присвячений аналізу сучасного фольклорного поховального тексту. Дослідниця, дотримуючись заданої на початку дисертаційного дослідження хронологічної логіки, аналізує сучасний поховальний текст від періоду переходу до християнського дуалістичного світогляду і до сьогодення. Зокрема, авторка дослідження залучає до аналізу матеріал, зібраний нею на території сучасного міста, і на прикладі різножанрових фольклорних текстів визначає основні риси танатологічного дискурсу сучасного міста.

Тексти, зібрані на території сучасного українського міста, Мілена Михалівна аналізує, окрім методом зіставлення з традиційними фольклорними поховальними текстами попередніх етапів розвитку поховальної культури, і лінгвістичними методами, що, безумовно, є актуальним і слухним з огляду на її безпосереднє залучення до середовища побутування сучасних некротичних текстів, спілкування з інформантами, використання методу включеного спостереження. Безпосередня взаємодія з носіями текстів дозволила М. Міленіній методами лінгвістичного аналізу тексту виокремити функції, які виконують некротичні меморати і фабулати в сучасному міському середовищі (С. 146). Логічною бачиться структуризація молодою дослідницею розділу за жанровими класифікаціями зібраних нею текстів (меморати, фабулати, дидактичні висловлювання, звернення до міфологічних персонажів), які, у свою чергу, вона розглядає з підходів комунікативної ситуації і сюжетного аналізу. Беззаперечно позитивним моментом є й врахування авторкою соціальної стратифікації своїх респондентів (виокремлюючи групи респондентів за їх належністю до професій,

субкультур), при цьому демонструючи майстерність у дотриманні балансу між функціональним й інтерпретативним підходом при обробці даних своєї польової роботи.

Розлогі загальні висновки логічні, мотивовані й адекватно узагальнюють весь матеріал дослідження. Список використаних джерел достатній, включає багато позицій з царин нефілологічних наук (зокрема, філософії, медицини, археології). Варто було б його розширити ще деякими вітчизняними працями власне з фольклористики, хоча опрацьований дисертанткою фольклорний український матеріал достатній для виконання зазначених завдань.

Схвалюючи основні положення дисертації, слід зазначити кілька зауваг-побажань, які, на наш погляд, допоможуть М.Міленіній у її подальшій науковій діяльності.

— Не виправданим, на нашу думку, є подання надто розлогої інформації про філософські, медико-біологічні, історико-археологічні підходи до термінології, надмірна деталізація не фольклористичних і не філологічних підходів.

— У третьому розділі, аналізуючи побутування сучасних фольклорних некротичних текстів, дисертантка звертає увагу передусім на соціальну і вікову стратифікацію і маже оминає питання релігійної, що, на нашу думку, могло б бути суттєво репрезентативним при аналізі й інтерпретації сучасної поховальної практики. Окрім того, продуктивним було б залучення до географії дослідження некротичних текстів сучасного сільського середовища.

Тож обрана дослідницею тема, безумовно, при врахуванні всіх побажань матиме перспективу більш ґрунтовного і комплексного дослідження.

Утім, зазначені недоліки й побажання в жодному разі не впливають на загалом високий рівень дисертаційної роботи, що справляє враження самостійного, ґрунтовного, новаторського, завершеного наукового дослідження. Автореферат загалом адекватно відтворює основні положення дисертації. Дисертанткою опубліковано 11 статей, із них 6 — у фахових наукових збірниках України та за кордоном, основні положення дисертації апробовано на наукових

всеукраїнських та міжнародних конференціях, літніх школах. Результати дисертаційного дослідження заслуговують на оприлюднення і можуть бути використані при розробці та викладанні курсів із загальної фольклористики, філософської та семіотичної антропології, міфології, етнографії та мистецтвознавства, послугувати підґрунтям для нових досліджень.

Складність, комплексність та інтердисциплінарність завдань, які ставила перед собою дослідниця, успішне їх виконання при вмілому оперуванні багатьма методами наукового дослідження не викликають сумніву в науковому потенціалі М Міленіної як в галузі науково-аналітичної, так і польової роботи.

Відтак, попри деякі зауваження, що не впливають на загальне позитивне враження від роботи, дисертація Міленіної Мілени Михайлівни «Український фольклорний поховальний текст: динаміка і модифікації» є самостійним і самодостатнім науковим дослідженням, виконаним на високому фаховому рівні, що відповідає вимогам Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.07 — фольклористика.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук,

доцент кафедри української фольклористики

імені Філарета Колесси

Львівського національного університету

імені Івана Франка

Сокіл Ганна Петрівна